

káját. Új szempontokból magyarázza a nevelés eredetét, forrását, lényegét, célját, alapfeltételeit, eszközeit és módszerét. Új gondolatokkal termékenyíti meg a neveléstudományt, amelynek eddig nem sejtett fontosságot tulajdonít. Tudatára ébreszti a szülőt és nevelőt hivatásának. Megérteti velünk, hogy a legdrágább kincs, amelyet gyermekeinek örökségül hagyhatunk a nevelésnek eredményei, melyekkel szellemi látóköre tágul, fogalmai tisztábbak, érzései gazdagabbak és mélyebbek, felfogása emelkedettebbé, ösztönei, vágyai nemesebbé válnak; és a legnagyobb szolgálat, amelyet az iskola a fiatal nemzedéknek tehet, az, hogy megkönnyíti és megrövidíti számára az értelmi és erkölcsi fejlődés útját.

Nincs elmélet, amely a nevelésnek az emberiség életében oly fontos szerepet tulajdonítana, mint ez. És nincs, nem lehet a nevelőre nézve nagyobb és felemelőbb gondolat, mint amelyet a fejlődés elmélete ébreszt lelkében, amidőn tőle várja, hogy az emberiséget az erkölcsi tökély felé, a boldogság útjára vezesse.

Fogadjuk tehát bizalommal az evolúció elméletét a neveléstudományban!

Dr. GOCKLER LAJOS.

A MODERN FÖLDRAJZ IRÁNYA, CÉLJA ÉS A MAGYAR KÖZÉPISKOLÁK FÖLDRAJZ-OKTATÁSÁNAK REFORMJA.

Az Országos Közegészségi Egyesületi Iskolaorvosok és Egészségtanítók szakkbizottságában tartott előadás.

(Első közlemény).

I.

Avatott és hivatatlan körökben, azonképpen lépten-nyomon: röpké szölamokkal, *fogalmakkal* hajigálóznak az emberek. Ha e fogalmak alapos megokolását kívánnók tőlük, jó szívvel mondom, nagyon sokan adósak maradnának.

Ilyen fogalom a *«modern földrajz»* fogalma is. Mert ennek a definíciója korántsem könnyű dolog. Olyan tudomány ez, mely az idők jártával csak lassan-lassan fejlődött *összefoglaló, enciklopaedikus és egyben önálló tudomány* s a materiája nagy gazdagságánál, meg a megművelt *tudományágainak sokfeleségénél* fogva az első pillanatra szinte zavarba hozza a definíció keresőjét. Ahány fő, annyi féle gondolkozás.

Hiszen a céhbeli geografusok sincsenek egyazon véleményen. Ha a földrajz materiája dolgában annyira-amennyire közel is járnak

egymáshoz, sőt végeredményében meg is alkuszhatnak egymással — *de a módszer szempontjából nagyon eltérők egymástól a vélemények.*

A nagynevű *Ratzel** «*a földrajz fogalma*» fölött medítálván, *Kant*-nak: *Einleitung z. phys. Erdbeschreibung* című művéből veszi jeligéjét:

«Bei unsern gesamten Erkenntnissen haben wir zu förderst auf die Quellen unser Augenmerk zu richten, nächstdem aber auch auf den Plan ihrer Anordnung».

Érzem e vallomásának fontosságát és feltétlenül osztozom benne.

Ratzel haladéktalanul el is mondja, hogy: «*Geographia* annyit tesz, mint *földleírás*, és tudjuk, hogy tudományunk sokaig nem is volt egyéb, mint amit a neve jelent, t. i. a föld színének többé-kevésbé rendezett leírása: *Terræ universæ, quatenus nobis cognita est, descriptio*; így határozza meg *Cluverius* XVII. századbeli klaszszikus földrajzi könyvében».

Szerény magunk, a tanítás első fokán, igénytelen kis könyvünkben imigy kívánjuk belevinni kis diákjaink lelkébe «A mi tantárgyunk» — a geografiának fogalmát:

A *földrajz* tájékoztat bennünket a Föld alakjáról, nagyságáról, mozgásáról s megismertet bennünket azzal, hogy milyen a Földnek helyzete a többi csillagokhoz: különösen a *Nap*-hoz és *Hold*-hoz fogva. Leírja a Föld felületét, a rajta levő világrészeket, tengereket, hegységeket, folyókat és tavakat, megismerteti velünk a levegőt és annak sajátságait. A földrajzból ismerjük meg a különböző termékeket, továbbá az embert, a különféle népeket, nemzeteket és országokat.

A földrajz csak hosszú fejlődéssel jutott el mai *modern* irányához.

Korántsem akarom mélyen tisztelt hallgatóimat *e fejlődés tüzetes ismertetésével fárasztani*, de meg nem állhatom, hogy ha csak vázlatosan, legalább néhány szóval ne utaljak a geografia fejlődésének legnevezetesebb stádiumaira.

Ez a modern fejlődés *Varenius*, *Humboldt* és *Ritter* nevéhez fűződik s végezetül *Richthofen* báró munkásságával és nemes példájával váltotta meg teljesen a modernség polgárjogát.

Az említett *Cluverius*-on kívül a legkiválóbb férfiak «rendszerező eljárásukkal» kívántak új szellemet belevinni a földrajzba.

A modern földrajznak kiváló előfutárja volt az 1560 körül fel-

* *Dr. Ratzel Frigyes: A Föld és az ember. Anthropogeografia, fordította dr. Simonyi Jenő, Budapest, 1887. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia.*

lépett *Bernhard Varenius*, aki elsől használta az: «*Általános földrajz*» (*geographia generalis*) fogalmát s körülbelül mai közkeletű értelmében definiálta. Ám az ő kora nem értette meg!

Lám, 1701-ben *Baudrand* a *Dictionnaire géographique* című művét imígy kezdi: *La géographie est aujourd'hui à la mode; il y a peu de personnes un peu élevées au dessus de la vie du peuple qui n'en aient besoin*.*

Kant fizikai földrajzot tervez, a tudományt a dogmával megegyeztető *Locke* könyvének («*Elements of Natural Philosophy*») alapeszméjével, de mert a földrajz ezt a «*filozófiai irányt el nem fogadta*» a *geografia a földtanhoz csatlakozott*. A fizikai földrajz «*az egész földrajznak önálló és természetes alapja*» csak később került ennek a nagy tudománynak szervezetébe. Csak lassan-lassan vált *modernné!*

Varenius után másfél évszázadnak kellett volt lezajlania, míg *Alexander v. Humboldt*-ban a földrajznak új herosa támadt. *Humboldt*, a speciális földrajz terén, az okozatos összefüggésre vetett ügyet és a természetadta tüneményeket végig kíséri az egész Föld kerektségén és osztályozza is azokat. Munkássága valóban az *általános földrajz* művelését ölelte fel.

A fizikai földrajz *Humboldt* nyomain haladva, fejlődve, gyermekéveit élte, de csakhamar csorba érte kiváló jelentőségét, mert *Karl Ritter* — akinek érdemeit elvitatnunk nem szabad — szemlélődésének módszerében a tünemények okozatos összefüggésére is ügyet vetett ugyan, de a *földrajzot inkább filozófiai-históriai irányba terelte*.

Sokan támadták is *Rittert* a választott irányja miatt, azzal vádolván őt különösen, hogy a földrajzot a történelem «*segéd-tudományává*» avatta. Nem átalom bevallani, hogy a *Richt-hofen* hatása alatt állva, pár évvel ezelőtt magam is kissé elfogult voltam *Ritterrel* szemben, különösen akkor, mikor a göttingeni egyetem érdemes fiatal docensének: dr. *Ludwig Mecking* oceanografus és klimatológusnak egyik értekezésében azt olvastam, hogy «*Ritter a földrajzot a történelem szolgálojává degradálta*.»

Ez a megjegyzés indokolatlan. Hiszen elvitathatatlan a *Ritternek igaza*, hogy: «*a földrajzi tudomány el nem lehet történelmi elem nélkül, ha valóban a földszin téri viszonyainak a tana, nem pedig elvont silányság, melynek keretén és ablakfókein át látjuk a tágas teret, de üresen*.»

* *Ratzel* id. műve 6. lap.

A dolog természetes rendje szerint a történelemnek és a földrajznak szoros a kapcsolata.

Mily szépen is írja *Ratzel*: «... ha kissé jobban szemügyre vesszük a földrajz és történelem viszonyát, csakhamar látni fogjuk, hogy itt egyoldalú szolgálati vagy támogatási viszonyról szó sem lehet, és hogy «a történelem segédtudománya» kifejezésnek, melyet a földrajzra oly könnyű szerrel alkalmaznak, semmi jogosultsága nincsen. Egyáltalában — kell-e mondanom? — nem is létezik oly tudomány, mely csak segédtudomány volna, valamint olyan se, mely bizonyos körülmények közt egy másik tudomány segédjévé nem válhatna. Valamely tudomány csak akkor segítheti a másikat, ha már maga is önálló».

Hogy pedig mennyire a fején találta a szegyet *Ratzel*, aki e sorokat alig negyed évszázaddal ezelőtt írta, azt ama körülmény igazolja a lelegevenebben, hogy ma immár a *historiának földrajzi eleme* külön önálló hatalmas tudománnyá fejlődött: a *historiai földrajz*zá. Sőt bízva bizakodunk abban, hogy geográfiai vezető tényezőink óhaja szerint — követve a német példát is — a magyar kormány talán már a közel jövőben megszervezi, felállítja a budapesti tudományegyetemen a *historiai földrajz égetően szükséges tanszékét*.

Ritter irányát a *modern földrajz* terén *Richthofen* báróé váltotta fel.

És ha odakünn a társadalomban avagy tudós társaságokban, az újszerű eszmeáramlatok közben *Richthofen*-re fordul a szó, sajnos, fel-felhangzik a kicsinylés is: *Richthofen* nem geográfus, hanem pusztán — geológus!

Nagyon téved, aki ezt állítja. Cakis az állíthatja, aki *Richthofennek és iskolájának, tehát a mai modern geográfusok működésének irányát nem ismeri*.

Belemerülve a tárgyam érdemébe, engedjék meg igen tisztelt *Hallgatóim*, hogy ezt a témát — hacsak röviden is — megvilágítsam. Örül a lelkem, hogy ezt tehetem.

A természettudományokat sokféle águk minden talpalatnyi terén, a legutóbbi évtizedekben nagy változás érte. Óriási a haladás s egyben a megújulás! *A természettudományok felvirágzása egyúttal föllendítette a földrajzot is, mely mai napság a természet ismerete, tisztára : természettudomány*.

A geográfusok vezére a legutóbbi két decennium jártán *Ferdinand v. Richthofen*, aki korántsem üzent hadat, miként az avatatlanok tudni vélik, a *Ritter* iskolájának; ellenkezőleg. Igaz és nemes érdeméhez híven csatlakozott hozzá. *Megbecsülte a kiváló geográfusnak ideális szemlélődő módszerét, mellyel az egyes-egyedül az em-*

bert tekinti a geográfiai kutatás céljának és feladatának», de egyúttal érvényesülést, tiszteletet szerzett a Humboldt fizikai és természettudományos irányának.

Sőt tovább ment Humboldt nál. A geográfiának gyökerét új alapon, a geológia fundamentumán «a szó szorosabb, legnemesebb értelmében, beleágyazta az ős anyaföldbe».

Így értelmezve — más fényben látjuk Richthofent, a «geológust», mert a földrajznak célját, feladatát senki tisztábban, élesebben nem körvonalozta nálánál, miként azt leipzig-i akadémiai székfoglalójában, a; «*Methoden und Aufgaben der heutigen Geographie*» című szövegében olvashatjuk.

«*Die Geographie ist heute — nach der Definition F. von Richthofen — die Wissenschaft von der Erdoberfläche in ihrer dreifachen Zusammensetzung aus Atmosphäre, Hydrosphäre und Lithosphäre und den mit ihr in ursächlichem Zusammenhang stehenden Dingen und Erscheinungen.*»¹

«*Es gibt eine Physiologie und eine Biologie der geographischen Erscheinungen, es gibt auch eine Entwicklungsgeschichte derselben.*»

«Die geographischen Erscheinungen, wie sie uns heute entgegengetreten, sind etwas Gewordenes und noch in Entwicklung und Veränderung Begriffenes; dieses Werden gilt es zu erforschen, seinen Gesetzen nachzuspüren» — mondja Eduard Brückner.² «Insbesondere in den Erscheinungen der physischen Geographie lässt sich dieses Werden auf einfache Gesetze zurückführen. Viel komplizierter ist das Werden der *anthropogeographischen Phänomene*, weil hier der Wille des Menschen in Aktion tritt, dessen Bedeutung quantitativ meist schwer abzuschätzen ist. Oft aber spielen beide Momente ineinander: *die menschlichen Siedelungen eines Landes, seine wirtschaftliche Verhältnisse* — sie werden auf das allerintimste beeinflusst von der Natur des Landes; diese prägt ihnen geradezu ihren Stempel auf... *Es gibt keine Anthropogeographie ohne genaue Kenntnis der physischen Geographie; aber auch die physische Geographie kann der Anthropogeographie nicht mehr entraten.*»

Hogy ebben a díszes körben Richthofen-ről sebtében Brück-

¹ F. Freiherr von Richthofen, Aufgaben und Methoden der heutigen Geografie. Akademische Antrittsrede. Leipzig, 1883.

² Dr. Eduard Brückner, Professor der Geographie an der Universität Bern: Die Schweizerische Landschaft einst und jetzt. Rektoratsrede, gehalten am 18. November 1899.

ner-re térek s megvilágítva Richthofennek működését, az ő iskolája egyik jelesének — előbb a berni, most már a bécsi egyetem földrajz-professzorának soraival magyarázom az *anthropogeografiai és fizikai földrajz* pragmatikus kapcsolatát, annak két oka is van. Hogy lássák az orvoslát tudományának mesterei, az én m. t. tanárkollégáim, a «geológusok»-nak nevezett geógrafusoknak céljában tudatos működését. Lássák, miként illesztik a modern geógrafusok is kutatásuk keretébe az embert, hogy megismerjék annak — fejlődését: nemcsak a jelenét, hanem a múltját is s — Richthofen idézett definícióját nem felejtve — lássák, milyen irányba tértek, milyen célért lelkesednek a — modern geógrafusok!

Richthofen az oknyomozó geográfia atyamestere tizenkét esztendeig tartó nagy útjain szerzett tapasztalatai alapján, tudásának imponáló nagyságával egyesítette a Rutter és Humboldt iskolájának irányát. Megbővítette és mélyítette azt s hogy a földrajzi leírás nagy művésze mily szerencsés kézzel végezte működését, miként plántálja a geográfiai kutatásnak és szemlélődésnek: «Führer für Forschungsreisende» című alapvető művében kifejtett elméletét a praxis terére, azt Khináról szóló epochiális munkájában bebizonyította.

Ez a Khináról szóló gigászi mű szinte páratlan a maga nemében. A tizennyolc tartományról szóló óriási birodalomnak ismertetése volna a feladata; ám az első hatalmas kötetnek javarészában Khínának a nagy ázsiai kontinenshez, a környezetéhez való viszonyát tárgyalja — hogy így olvasóit Khína megismerésére előkészítse. S amikor így a bevezető kötetében *Ázsia képét bravuroos vonásokkal megrajzolta*, a Khína megismerésére vonatkozó irodalom fejlődésébe merül annak második felében; ragyogtatja tudásának sokoldalúságát s a szinte véghetetlen kútforrásokon végig kíséri a birodalom történetjének fejlődését.

Csak a második kötetben tér reá a tulajdonképeni Khína tárgyzására, de ebben is csak *Éjszaka-Khínával* ismerkedünk meg, míg a harmadikban a *Palaeontológiát* dolgozta fel. A negyedik kötet megjelenését sajnos, immár nem érthette meg a nagy tudós!

A második kötetben mutatkozott be a heros, a nagy Richthofen, tudásának teljében magyarázva a térszín formáit s mindazon tüneményeket, melyek vele okozatos összefüggésben vannak — geológiai alapon! Testamentumát írta meg ebben, a geográfia tudományának örökbecsű kincses házáat.

Richthofen ezzel a korszakalkotó művével és az érintettem *Führer für Forschungsreisende* című munkájával a geógrafusok elméletét világszerte megtermékenyítette.

És hogy reávilágítsak a «modern földrajz» többi vezéreszméire,

stációt kellene tartanom az orosz geografusok vezető nesteránál: *Peter Pethovitsch Semenow*-nál, meg az olaszok maestrojánál: *Giuseppe Dalla Vedova*-nál. Nem állapodom meg, pedig az ősz Semenow párját ritkító nagy földrajzi munkássága és az iskolájáé, mely a Richthofenével egy testvér, érdekes reflexéül kínálkoznék a Richthofen működésének. Sietve-sietek, hogy már csak nagy nemzetközi jelentőségénél fogva is, még csak földrajz-tudományunk jeleséről: *William Morris Davis*-ről *Cambridge* Harvard-egyetemének kiváló professzoráról, az amerikai geografus-iskola vezérééről, a berlini egyetemnek — a mult 1908—9. iskolaév első felében — a *Penck helyén cseretanáráról* — emlékezhessem.

Sajnos, idő hiányában csak pár szóval utalhatok a nagy elme munkásságára, de keresni fogom az alkalmat, hogy a zseniális geografusnak modern vezéreszméit a legilletékesebb helyen: *Földrajzi Társaságunk* körében bemutathassam.

E helyütt a térszinformák ismerete nagymesterének s a folyók fejlődése, története szinte elérhetetlen analitikusának, ugyancsak «modern» geografusnak, csak néhány vezéreszméjére utalok. Ime:

1877—1878-ban körülutazta a világot. Megannyi kutató-útban s három decenniumos mélyesges stúdiumban érleli eszméit s próbálja ki azokat a praxisban s vitatkozik fölöttük a világ első geografusai társaságában.

A szisztematikus geografia, *Davis* felfogása szerint a jelen geológiája, a geológia pedig kiegészítője a letűnt geografiák egész sorozatának. Hangsúlyozza, hogy a két tudománynak magva elválaszthatatlanul fűződik egyűvé. Egyik főkülönbségük egyrészt a geografiai tények megközelíthetéséből ered és ez a megközelítés a geografiát a megfigyelés tudományává avatta, — a másik főkülönbség, hogy a multban lezajlott eseményekhez, alakulásokhoz nem férközhetik hozzá a direkt észlelés — így aztán a geológia a következtetés tudományává vált!

És *Davis*, aki ily éles elmével fejtegeti a két tudomány összefüggését és különbségét, «nemcsak az ember és a Föld közti kapcsolatot utalja a földrajz körébe, hanem felöleli a Földnek minden életnyilvánuláshoz való viszonyát s megvilágítja azt — a fejlődés fáklyájával». Változatos kölcsönhatásukban, a földrajz keretébe illeszkednek ennek a Földnek szerves és szervek híján való elemei...

Davis működésében különösen két momentumra kell utalnunk: elméleti következtetéseire és rendszeres kutatásaira. Következtetéseivel a világ különböző vidékein szerzett megfigyeléseket vetette össze s így állapította meg «erosis cyklus» át, melynek segítségével valamely vidék fejlődésének történetében: előre is pillanthatunk meg — hátra is!

És ez a munkásság már ebben a csipetnyi vonatkozásában is, önkéntelenül a nagy *Darwint* juttatja az eszünkbe!

Ne is csodálkozzunk hát afölött, hogy *Davis* előtt *Richthofen* — kinek működésével az amerikai tudós geográfusnak elméletei pompás harmoniában vannak! — szintén meghajtott a lobogóját, írván neki — 1896 jan. 23-án — a következőket:

... A tél folyamán nagy érdeklődéssel és gyönyörrel olvastam a Seine és Themse medencéjéről kelt írásait; nagy fontosságukat mindenki elismeri... Az ön éles elméje és kutatásainak nagy alapossága a térszinformák és a folyók történelme elemzésének mesterévé avatták önt...

Így vált *Davis* a geografia széles mezejének vezérévé.

Magunk pedig imígy a *Richthofen* és *Davis* kutatásainak magasságára eljutva, talán halvány rajzban bemutattuk a *modern geografia vezéreit* s reámutattunk a *modern geografia irányára* és céljára.

Ebből a perspektívából vizsgálva disciplinánkat meg azok rendkívüli sokoldalúságát, látjuk, hogy a mai földrajz a legérdekesebb és legbecsesebb tudományok mellé sorakozik.

Ily meditációval térek előadásom második szakaszára — a *magyar középiskolai földrajz-oktatás reformmozgalmainak vázolására*.

II.

Idekünn a közéletben lépten-nyomon a földrajz ismeretkörében való szinte kétségbeejtő tájékozatlanságot látjuk. Még társadalmunk színe-java is módfelett szűkölködik geográfiai ismeretekben. Pedig nem szólva a tudomány ideális szeretetében megnyilatkozó nagy *ethikai tényezőről*, már csak a *hasznosság elvénél fogva is többet kellene törődni a földrajzzal és azt jobban fel kellene ismernünk*.

Hiszen ha azt bizonyíthatnám, hogy ezekre az ismeretekre egyaránt reászorul az iparos, a kereskedő, a közgazdaság mindegyik tényezője — a külföldön már hatalmas tudomány-ággá fejlődött a *«gazdasági földrajz»*, melyet minálunk is kezdenek immár művelni, — reászorul a politikus, az ügyvéd, az író — *reá minden művelt ember*, ennek fejtegetésével valóban csak vizet hordanék a Dunába.

A nagy magyar társadalomnak a földrajz iránt való nem-törődőmségnek kutatása és elemzése rendkívül hálás thema volna, de minket: a nevelés embereit első sorban a *mai fiatal generációnak földrajzi tudatlansága ejt gondolkozóba*.

Az iskola felé fordítjuk figyelmünket. Itt, a tanítás formájában,

a tantárgy elsajátítására szánt órák elrendezésében, szóval a Tanítás tervében látjuk ez idő szerint a földrajz mezején divatozó nagy tájékozatlanságnak okát és forrását.

Pedig minálunk a multban a földrajz tanítását csak úgy gondozták, miként a többi kulturállamban s csakis a legutóbbi három decennium folyamán köszöntött be a hanyatlás.

A Tanítás tervének hiányossága, azonképen az adminisztrációé — melyre utóbb még utalni fogok — oka ennek a nagy meddőségek.

Ötvennyolc évvel ezelőtt rendeli el először a miniszteriumunk az érettségi vizsgálatot. Az 1851. évi június 3-án kelt rendelet foglalozik vele s már ebben: a földrajzot és történelmet az érettségi vizsgálat tárgyává teszi.

És vajjon milyen stádiumban van ma a földrajznak tanítása? Pillantsunk bele a középiskolai Tanítás tervébe.

A gimnáziumi földrajz-tananyag felosztása:

I. osztály, 3 óra. Földrajzi alapismeretek, lehetőleg szemlélet alapján. Tájékozódás a földgömbön és térképen; térképolvasás. — Magyarország hegységeinek, síkságainak, vizeinek, éghajlatának és terményeinek ismertetése kapcsolatban a lakosság foglalkozásával és életmódjával. — Kísérletek térkép-vázlatok készítésében.

II. osztály, 3 óra. Európa általános ismertetése, országai, népei (Ausztria részletesebben) Magyarországból kiindulva és erre vonatkoztatva, Ázsia és Afrika általános ismertetése a nevezetesebb országok és európai gyarmatok kiemelésével. Térképolvasás; térkép-vázlatok készítése.

III. osztály, 2 óra. Amerika és Ausztrália oly módon, mint Ázsia és Afrika a II. osztályban. — Befejezésül a matematikai és fizikai földrajz alapismeretei.

A felső négy osztályban már elveszti a földrajzoktatás az önállóságát, ott immár csak a történelem tanításának válik függelékévé. A negyedikben a magyar történet befejezéseül Magyarország politikai földrajza, Ausztria, az Osztrák-magyar monarchia, az V. és VI.-ban a történettel kapcsolatban a földrajzi ismeretek folytonos ébrentartása, a hetedikben Európa és Amerika nevezetesebb államainak földrajza és a nyolcadikban: Magyarország politikai, gazdasági és műveltségi jelen állapotának ismertetése van soron.

A reáliskolai Tanítás-terv

szakasztott ilyen, csakhogy a harmadik osztálybeli matematikai és fizikai földrajz marad el belőle, (mert ez ott a fizika anyagába

sorozódott), de helyébe Afrika-nak tárgyalása került, úgy hogy a reáliskolai harmadik osztályban: Afrikával, Amerikával és Ausztráliával ismerkednek meg tanítványaink a — heti 2 órában.

Az Országos Közoktatási Tanács állandó bizottságának 1898. évi üléséből a középiskolai tanítástervék revíziójáról kelt jelentése még Európának általános megismerését is az I. osztálybeli kilenc éves nebuló feladatai közé sorozza az alapismeretek és a hazája megismerése mellé, — de a végleges Tanításterv a II. osztálynak juttatta volt azt.

Ha ezt a mai tanítástervet az 1879. évi 17.630., 1880. évi 16.179., 1883. évi 26.776. és 1887. évi 8619. sz. a. kelt rendeletei alapján kiadott *utolsóelőtti* gimnázialis vagy az 1884. évi 15.446. és 1886. évi 11.891. sz. a. kelt rendeletek kapcsán kiadott reáliskolai Tanítástervvel összevetem — haladást csak annyiban látok, hogy a kis I. oszt. diákunk válláról a heti négy órás studiumban leemeltük — Európát s a III. osztályuéról — heti 2 óra keretében — levettük Amerikát és Ausztráliát, de a *reáliskola* vesztett, mert ott a negyedik osztályban az Osztrák-Magyar monarchia politikai földrajza és Európa többi államainak ismertetése volt soron heti 8 órában.

Az utolsóelőtti terv szerint: a gimnázium III. és VII. osztályában volt kapcsolatban a földrajz a históriával; az elsőben az Osztrák-Magyar monarchia, az utóbbiban pedig Európa és Amerika főbb államainak politikai földrajzát tárgyalták.

És ha még egy lépéssel megyek visszafelé, látom, hogy a gimnáziumban az 1871. évi 20855. sz. rendeletről, a reáliskolában az 1875. évi 13383. sz. rendeletről kezdődik a hanyatlás, mert az elsőnek még VII. osztályában is tanították a geografiát, a reáliskolában pedig mind a nyolc osztályban tanították ezt, *sőt az érettségi vizsgálatnak is önálló tárgya volt.*

Sok, sok kérdés tódul a nyelvemre! Csak egyetlenegyet teszek szóvá. Hogyan ismerkedjék meg *heti három órácskában* az éretlen kis 10—11 éves gyermek *három világrész geografiájával*?

Ezt a tananyagot, ha még oly szűkre szabjuk is, nem fogja fel elméje, nem is értheti meg s mit sem tarthat meg belőle.

Az eredmény: a *túlterhelés* — melynek Önök m. t. orvos-professzor kollégáim nemes hivatásuknál fogva a lelkiismeretes tanárral együtt esküdt ellenségei! — *s paedagógiai-didaktikai szempontból avagy az ismeretszerzés céljából épen séggel semmi!*

A *történelem professzora* a saját tárgyát gondolja elsül s az appendixes földrajzzal — a praxisban csak akkor foglalkozhatik, ha már a saját tárgyát befejezte és «mégemésztette». Tiltakoznak is

a németek az ilyfajta történelem-földrajzos «*Gnadenstunden*»-ek ellen!

Panaszkodik *Lóczy Lajos dr.* a Magyar Földrajzi Társaság elnöki székében tartott 1905. évi jelentésében.

«Az a tárgyat, melyet megérteni csak matematikai, geometriai, fizikai, chemiai és természetrajzi alapismeretekkel lehet, az első középiskolai osztályban tanítják Magyarország földrajzával együtt; a II. és III. osztályban a földrészek leírása következik, azután a tulajdonképeni tanításnak vége. Világos, hogy a földrajzból nem szerezhet a középiskolát járó ifjú alaposabb ismereteket, mint amennyit az elemi iskolában már megtanult. Pedig ha valamelyik tudomány, úgy a Földnek és a hazának tüzetes ismerete szükséges kivétel nélkül a közélet mindegyik emberének. Politikus, diplomata, katona, kereskedő, a közigazgatás embere egyaránt geográfiai ismeretekkel felfegyverkezve kell, hogy pályára lépjen. Ezeket az ismereteket pedig nem a középiskola legalsó osztályaiban 9—12 éves fôvel, hanem a legfelsőbbekben lehet az ifjúknak érettebb felfogással elsajátítani és hasznukat megérteni...»

«... Sir Markham Cl. az angol geografusok vezére, a Cambridge egyetem geográfiai iskolájában, 1905 okt. 19-i megnyitójában ráutalt, hogy mennyi kár, vesztés, veszedelem és bal-lépés történnék folyvást a kereskedelemben, a hadviselésben és a közigazgatásban a földrajzi tudatlanság következtében. Ez pedig így lesz mindíg, amíg a vezetők, különösen az államférfiak egyszersmind geografusok nem lesznek. Az emberek sorsát intéző hatalmaknak ismerniök kell a nemzetek és népfajok természetét és ettől függő jellemét, amely azon földrész természeti tulajdonságai szerint alakult, ahol a népfaj és nemzet megalakult...»

Ma már — 1908 óta — a konzervatív Angliában a politikai államvizsgálatoknak a földrajz is szigorlati tárgya.

A németek, különösen a «*Geographentag*» sürgetésére, immár bevitték középiskoláiknak felső osztályába a földrajzot, azonképen a franciák is. Nekünk is feltétlenül meg kell ezt tennünk, hacsak valamelyes eredményt óhajtunk elérni.

A geográfiai oktatás meddőségének második oka, miként érintém, a pædagógia és didaktika alapvető követelményeinek negligálásával — adminisztracionális természetű.

Szinte felsajog a lelkünk annak tudatában, hogy a magyar adminisztráció földrajzi óráink tekintélyes részét «állandóan olyan kartársukra bizza, akiknek nem szuktárgyuk a geografia. Míg egyebütt a szakképzettség kimutatása alapfeltétel, a földrajz tanítását habozás nélkül reákérszerítik a testületek bármelyik tagjára».

Ezt a visszás állapotot okvetlenül meg kell gyógyítanunk — az abnormis viszonyok kiküszöbölésével.

Hiszen emlékeznek az érdeemes doktor urak arra a heves élet-harcra, mely az *egészségtan* tudományának a középiskoláinkba való bevitelével alkalmával az orvosokat és professzorokat szólította a küzdelem terére.

Minő nemes hévvel, megalkuvást nem ismerő ideális lelkesedéssel küzdött halhatatlan emlékü *Fodorunk* az ő alkotásáért. Csak el sem tudta képzelni, hogy az *egészségtant* az orvoson kívül más is taníthatná.

A földrajzot — bárki is taníthatja.

«... Az 1907—08. iskolai év alatt — írja *Pintér Jenő dr.*, — a budapesti állami középiskolákban összesen hetvennégy I—III. osztály állott fenn s e *hetvennégy osztály közül huszonnégy osztályban* nem szakember tanította a széleskörű tárgyi tudást és nagy pädagogiai előképzettséget igénylő tárgyat... Pedig az állami középiskolákban — különösen a jól gondozott, központban fekvő, sok tanárral rendelkező budapesti gimnáziumokban és reáliskolákban — aránylag még legtűrhetőbbek a viszonyok! A geografia hátrányára s a más szaktárgyú kollegák megkeserítésére lefoglalt budapesti harminc százalék a vidék egyes középiskoláiban ötven, gyakran nyolcvan, sőt száz százalékra emelkedik. Szinte hihetetlen, de való, hogy akárhány vidéki középiskolában évtizedeken át nem-geografus kézen voltak az összes földrajzórák. De minek kiszállani adatok beszerzése végett a vidékre? Itt van a főváros egyik előkelő állami főgimnáziuma. A most lefolyt tanév alatt hat osztályban (I—III. párhuzamos) tanították a földrajzot s a tanításra beosztott professzorok közül egyetlenegy sem volt földrajzszakos!» *

A Tanításterv nagy hiányai és az ép vázolt viszonyok, készítették jobbainkat a magyar középiskolai földrajz-oktatás reformjának megindítására.

Lóczy Lajos dr. szava nem hangzott el nyomtalanul. *Kolozsvárott Cholnoky Jenő dr.* egyetemi tanár kezdeményezésére a *Kolozsvári Tanári-kör*, itt Budapesten és a vidéken azonképen, néhány lelkes geografus-professzor fogott hozzá ahhoz a munkához, amellyel a földrajznak nagyobb teret kívánunk biztosítani a középiskolai oktatásban.

Vargha György, előbb a temesvári főreáliskola, most a buda-

* *Dr. Pintér Jenő*: «A földrajzi oktatás reformjának kérdéséhez» Orsz. Középisk. Tanáregyesületi Közl. 42. évf. 1909. jan. 21-iki 16. sz.

pesti X. ker. Tisztviselőtelep áll. főgimnázium tanára, már négy évvel ezelőtt, a temesvári főreáliskola Értesítőjében megjelent: *Földrajzi tanításunk az utóbbi harminc évben* című programm-értekezésében mutatott reá tanításunk hiányaira s egyúttal utalt a segítségnek néhány módjára, majd a legelső sorban érdekelt tanári közvélemény elé vitte ügyünket. Az Országos Középiskolai Tanáregyesületnek 1908 jul. 3. és 4-én tartott közgyűlésén: *Reformtörekvések a földrajz-tanítás terén hazánkban és a külföldön* című dolgozatában tájékoztatta a középiskolai pædagogusokat tantárgyunk elhanyagolt voltáról s hangsúlyozta a célunkat: *Vigyük be a földrajzot a felsőbb osztályokba!*

Vargha óhajunk jogosult voltát megdönthetetlen érveléssel igazolta, különösen a külföldi iskolák példájával.

«Ha a külföldi iskolákat tekintjük, azt tapasztaljuk, hogy a földrajz heti óraszám a Európa legtöbb államában több, mint nálunk, hol az óraszám 8 (esetleg a reáliskolában 10, ha a IV. osztály a hetenkénti két fizika-óráját is a földrajzéhoz vesszük); addig Poroszországban 9—14, Bajorországban 9—10, Hessenben 14—16, Szászországban 9—13, Svájcban 7—14, Szerbiában 11, Romániában 13, Norvégiában 12, Belgium és Luxemburgban 7 (hét osztályban 1—1 óra), Portugáliában 9, Olaszországban 9, Oroszországban 8—10, Svédországban 14, Görögországban (reál) 12, sőt Horvátországban is 12—13 óra áll a földrajz rendelkezésére.

Ezekben az államokban mindben a földrajz a felsőbb osztályokban szerepel; ahol a felsőbb osztályokban nem önálló tárgy, ott a történelemmel kapcsolatban tanítják: így Ausztriában, Finnországban, Itáliában, Szász-Weimarban; de olyan országok is vannak, hol az alsó osztályokban a történelemmel együtt tanítják, a *felsőbben* önálló tárgy (Württemberg, Franciaország)».

Érdekes statisztikai adatul említi Vargha, hogy Németországban a tanuló a gimnáziumban 100, a reáliskolában pedig 120 órával hall több földrajzot, mint minálunk.

Az Országos Középiskolai Tanáregyesület igazgatója az indítványt-tevő Varghának és a kérdéssel tüzetesebben foglalkozó Budapesti Tanári Körnek óhajára utasította az Egyesület választmányát a *Földrajzi reform-bizottság* megalakítására.

A reformbizottság 1908 dec. 9-én megalakult s az elnöki tisztre *Erődi Béla* dr. udvari tanácsos, tank. főigazgatót, a Földrajzi Társaság tiszteletbeli elnökét, az orsz. középisk. tanárvizsgáló bizottság tagját sikerült megnyernie, aki széleskörű tudásával, gazdag tapasztalataival és a praxis alapos ismeretével, a kellő mederbe terelte bizottságunk üléseinek tárgyalásait.

Már az első ülések egyikén reámutatott az elnök arra a körülményre, hogy mindannyian érezzük a földrajz helyzetének mostohaságát középiskoláinkban, amelyen okvetetlenül segíteni kell. Mikor kezdetben látták — ugymond Erődi — a földrajz-tanításnak csekély eredményét, a természettajazzal hozták kapcsolatba, hogy érdekesebbé tegyék. A tantervrevíziónál belátták, hogy így a földrajz a természettaj mellett csak még jobban degradálódott s erre újra önállósították; de a felsőbb osztályokba be nem vitték, hanem csak a földrajzi ismeretek ébrentartásának szánalmas jogát adták meg s hogy ez mit jelent, mutatja az érettségi vizsgálat, ahol jobb a földrajzi ismereteket nem kutatni . . .

Az egész művelt világon panaszkodnak a kevés földrajzi tudás miatt s élénk a vágy a segítség után, amint ezt legutóbb Angliában is tapasztalta.

A szakférfiak ajakán felhangzott különböző javaslatok kapcsán azt hangsúlyozta az elnök: a bizottságnak foglalkoznia kell azzal is, hogy az egyetemen a földrajz didaktikáját is adják elő, vagyis a tanárképzésre nagyobb súlyt kell fektetni a mostaninál.

A reform-bizottság febr. 24-iki ülésén Vargha György előadó ismertette a bizottság munkaprogramját, melynek kapcsán széleskörű diskusszióval megállapították mindama kérdéseket, melyek a földrajz-oktatás reformjának céljából számba jöhetnek, munkára szólítva fel a budapesti középiskolák szaktanárait, azonképen az Orsz. Középsk. Tanáregyesület vidéki köreit.

A tárgyalás menetének gyorsítása céljából két (A. és B.) csoportra osztotta a bizottság a kérdéseket.

Az A) csoport kérdései ezek:

1. A földrajzoktatás multja és jelen helyzete hazánkban.
  2. A földrajz helyzete a külföldön.
  3. Beviendő-e önálló tárgyként a földrajz a felsőbb osztályokba s az érettségi tárgya legyen-e?
  4. A földrajz tárgy- és óra-felosztása a leendő tantervben.
  5. A földrajz vonatkozásban a többi tárgyakkal, különösen a történelemmel.
  6. A földrajzi reformtörekvések bibliográfiája.
- Eme kérdések letárgyalása után fog hozzá a bizottság a

B) csoport kérdéseinek

tárgyalásaihoz. Ebbe a csoportba a következő kérdések kerültek:

- I. Egységes helynevek kérdése; kiejtésük.
- II. A térkép; domborművek és vázlatok.

- III. A szemléltetés egyéb eszközei és módjai.
- IV. Földrajzi tankönyvek, olvasókönyvek és olvasmányok.
- V. Az anyagkiválasztás kérdése az egyes osztályokon belül.
- VI. A földrajz, mint nemzeti tárgy.
- VII. A földrajz szerepe az erkölcsi nevelésben.
- VIII. A kirándulások ügye nálunk és a külföldön.
- IX. A földrajzi tanárképzés, továbbá a tanárok tanulmányútja: nyári tanfolyamok.

Látjuk a bizottságnak körültekintő és céljában tudatos alapvetését.

Ezen a fundamentumon indult meg a munka, melynek ezidőtájt még a kezdetén vagyunk!

Reform-bizottságunk elé került a *Kolozsvári Tanári Kör* emlékirata, mely *Cholnoky Jenő* dr. tollából került.

A nagy memorandum érdemét szerény véleményem szerint különösen három momentum teszi rendkívül becselessé: *a földrajz fogalmának tüzetes, pontos megállapítása, a mai szomorú eredmény okainak méltatása és végül ama szempontok felsorolása, melyek a földrajztanításnak kiterjesztését és kimélyítését ellentmondást nem tűrő határozottsággal követelik.*

«A földrajz — írja *Cholnoky* — óriási terjedelmű tudomány, mely annak a térnek megismerésével foglalkozik, amely közvetlen tapasztalásunk körében van. Megismeri tehát a Föld szilárd kérgét, a fölette levő vizet meg a levegőt s azokat a tüneményeket, amelyek ebben a térben lefolynak».

Igen tisztelt hallgatóim látják tehát, hogy *Cholnoky* teljesen a *Richthofen* megvonta definíció fundamentumára helyezkedik, *Richthofen* irányát fogadja el, «amely a Földet épen oly élénken világítja meg *Humboldt* lámpájával, mint *Ritter*-ével».

«Amikor a teret magát ismertetjük, akkor a leíró földrajz kérdéseivel foglalkozunk; amikor a benne végbemenő tüneményeket tárgyaljuk, akkor a *fizikai földrajznak* teszünk szolgálatot. Mind a két része a tudománynak *szférák* szerint ismét felosztható . . .»

És itt *Cholnoky* egy lépéssel tovább megy.

A *szférák*: *lithoszféra*, *hidroszféra* és *atmoszféra* szerint való felosztásnál ugyanis: «látszólag nem jut hely a szerves világnak. Ha azonban a könnyen felismerhető *lithoszféra*, *hidroszféra* és *atmoszféra* mellé, mint negyedik *szférát*, a szerves világot — *organo-szférát* — osztjuk be, akkor igen egyszerű felosztást és könnyű áttekintést nyerhetünk, amit a következő kis táblázat tüntet fel:

	Leíró földrajz	Fizikai földrajz
Lithoszféra	Topográfia, oro-tektonika, morfológia, Föld alakja stb.	Tektonika, vulkanológia, egyéb változások ismerete
Hidroszféra	Oceánok topográfiája és domborzata, fizikai állapotok eloszlása	Mozgások, tengervíz munkája stb.
Athmoszféra	Klimatográfia	Meteorológia
Organoszféra	1. Növényföldrajz 2. Állatföldrajz 3. Politikai földrajz, anthropogeográfia, leíró néprajz, leíró demográfia	1. Növény és Föld egymásra hatása 2. Állat és Föld egymásra hatása 3. Népmozgalmak: ember és Föld egymásra hatása

Ha ezen beosztást összevetjük a közkeletű beosztásokkal, (azokkal a különösen német földön termett beosztásokkal, melyek a földrajz tudományát a saját nemzeti aspirációik követésével a politika szolgálójává degradálják, nem törődve), látjuk, hogy a mai modern geográfus tetszetős és a tudomány szempontjából megokolt szilárd rendszerű épületet emel abból a materiából, amelyet Ratzel jobbára ugyancsak a földrajz keretébe utal, de csak lazán függeszt egymás mellé.

Ratzel a földrajz tudományos feladatát a következő csoportokba osztja:

Mennyiségtani-csillagászati előkészület, melyet közönségesen mennyiségtani földrajznak neveznek.

A) Természeti v. fizikai földrajz.

- a) A földrajzok tana.
- b) A földszín alakjának tana v. orográfia.
- c) Vizek tana v. hydrografia.
- d) A légi jelenségek tana v. klimatologia.
- e) Növények földrajza.
- f) Állatok földrajza.

B) Az emberi földrajz vagy anthropogeográfia (Kulturföldrajz).

a) Az ember és az emberi művek földrajzi elterjedésének tényezői. Az anthropogeográfia mechanikai része.

b) A népek és államaik földrajzi eloszlása, alakja és nagysága. Az anthropogeografia statikai része.

H o z z á j á r u l n a k m é g j e l e n l e g :

b) 1. A néprajz, mely véletlenül szakadt a történet területétől hozzánk.

b) 2. A politikai földrajz, mely gyakorlati okokból szakadt a nemzetgazdaság területétől hozzánk.

Természetes, hogy *Ratzel* szerint a földrajz tudományának gerince az ember.

A mai szomorú eredménynek okai :

I. A tanterv a tanulókkal fejlettségüknek, értelmi színvonaluknak meg nem felelő ismereteket kíván igen rövid idő alatt elsajátíttatni. Különösen a II. és III. osztály anyaghalmaza akkora, hogy vagy szürke, ismeretlen területek maradnak fenn, vagy pedig egyetlen jellemző kép sem marad a tanuló emlékezetében s az idő jóformán hiába veszett el. Az alsó osztályokban túltömés van, míg a felsőbb osztályokban, hol az ítélőképesség és rendszeres gondolatfűzés fejlettebb a tanulóknál, a földrajz mellékessé vált.

II. Az alsó osztályokban tanult és kellő kapcsolatba nem került ismeretek emlékképei elhalványodnak s ott nem lehet ezeket felhasználni, ahol új ismeretekhez lehetne őket kapcsolni. A történelem, természetrajz és fizika így a földrajzi műveltséget ki nem egészíthetik, még ha a tanárok lelkiismeretesen igyekeznek is az utasításoknak megfelelni.

III. Az együtt iskolázott tanulók nagy száma a földrajznál annál is érezhetőbb, mert éppen az alsóbb, tehát a legzsúfoltabb osztályokra maradt fenn.

IV. A földrajz iránt nálunk nincs meg az az érdeklődés, mint külföldön, mit az is fokoz, hogy a szaktanítók jó részének látóköre utazásokban, személyes tapasztalatokban nem bővült eléggé, — nem is szólva azokról, kik kényszerűségből tanítanak földrajzot, mert kirendelték — s így a tárgy érdekes oldalait nem világítják meg eléggé s inkább adathalmazokkal veszik el a tanuló kedvét a tárgytól.

LASZ SAMU.